

ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНА ПАРАДИГМА ВИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ

GENERAL THEORETICAL PARADIGMS DETERMINING LAND OF CRIMES

Шульга А.М.,
к.ю.н., доцент, професор кафедри
кримінального права і кримінології

Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена актуальній проблемі кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних правовідносин – земельні злочини. Визначення таких злочинів відповідає загально-теоретичній парадигмі визначення злочину, передбаченому ст. 11 КК України. Особливий порядок правової охорони земельних ресурсів в Україні визначається конституційними приписами, зокрема, ст. 14 Основного закону передбачено, що земля віднесена до основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави. Одним із таких засобів правової охорони є встановлення кримінальної відповідальності за земельні злочини. При цьому, без вірного визначення конкретного виду злочину неможливо вирішити питання кримінальної відповідальності та покарання за такі суспільно небезпечні діяння.

Ключові слова: земельні правовідносини, злочин, земельні злочини, парадигма, кримінальна відповідальність.

Статья посвящена актуальной проблеме уголовной ответственности за преступления в сфере земельных правоотношений – земельные преступления. Определение таких преступлений отвечает общетеоретической парадигме определения понятия преступления, предусмотренного ст. 11 УК Украины. Особенный порядок правовой охраны земельных ресурсов в Украине определяется конституционными предписаниями. Так, ст. 14 Основного Закона предусмотрено, что земля отнесена к основному национальному богатству, которое находится под особой охраной государства. Одним из таких способов правовой охраны выступает установление уголовной ответственности за земельные преступления. При этом, без верно определения конкретного вида преступления невозможно решить вопрос уголовной ответственности и наказания за такие общественно опасные деяния.

Ключевые слова: земельные правоотношения, преступление, земельные преступления, парадигма, уголовная ответственность.

The article is devoted to the issue of criminal responsibility for crimes in the sphere of land relations – Land crimes. The definition of such crimes is in accordance with general theoretical paradigm of the offense under Art. 11 Criminal Code of Ukraine. Special procedure for legal protection of land resources in Ukraine is determined by constitutional provisions, in particular, Art. 14 of the Basic Law stipulates that the land assigned to the main national wealth that is under special state protection. One such methods of legal protection is to establish criminal responsibility for crimes lands. Thus, without correct definition of a particular type of crime it can't be solved the issue of criminal responsibility and punishment for such socially dangerous acts.

It is proposed to recognize of land resources offenses connected with the protection, rational use and reproduction as socially dangerous guilty (intentional) act (action or inaction), provided by the respective criminal legal norms of the Criminal Code of Ukraine that was committed by subject and impinge on relations in the sphere of protection, reproduction and rational use of land resources. According to this definition, land crimes have some specific features.

First of all, there are public insecurity that pointing to the importance of protected goods, public relations, etc., and the nature of negative consequences for individuals, society, environment and state. Second, guilt means that all land crime is being committed only intentionally. Third, the unlawfulness means securing land socially dangerous act in the Special Part of the current Criminal Code of Ukraine. Fourth, land crimes can be committed only by relevant subject – general or special, depending on the characteristics of the objective side. Fifthly, land crimes are characterized by a special object of criminal protection, which is quite diverse, including a land property relations, relations in the sphere of environmental security relations in the field of agriculture.

Due to the versatility of direct objects of land crimes it is offered not combine them in one section of the Special Part, but rather their transfer under the main direct object: Articles 239-1 and 239-2 of the Criminal Code of Ukraine Section VI «Crimes against property»; Art. 254 Criminal Code of Ukraine Section VII «Crimes in economic activity». Only Art. 239 Criminal Code of Ukraine should be contained in Section VIII «Crimes against the environment».

Key words: land relationship, crime, land crimes paradigm criminal liability.

У сучасному світі земельні ресурси відіграють визначальну роль. Але стан цього природного елементу, на жаль, викликає обурення. Це пов'язано із низкою існуючих чинників, серед яких: зростання населення, надмірне забруднення атмосферного повітря, а відтак й земельного покриву, виснаження ґрунтового покриву земель сільськогосподарського призначення через неконтрольоване застосування хімічних добрив та недотримання правил сівозмін, зменшення сільськогосподарських угідь через переведення їх у категорію земель будівництва завдяки корупційним схемам тощо. У зв'язку з цим, постає правомірне питання про належну охорону земельних ресурсів як обов'язкової складової довілля та необхідної умови існування всього живого на Землі.

Метою статті є дослідження теоретичного визначення поняття земельних злочинів у світлі загально-теоретичного визначення поняття злочину, закріпленого ст. 11 КК України.

Питаннями правової охорони природних ресурсів, у т. ч. й земельних ресурсів, займалися і займаються на сьогодні такі вчені: В. І. Андрейцев, Ю. С. Богомяков, М. М. Бринчук, Т. Д. Бушуєва, В. П. Владимиров, С. Б. Гавриш, Н. С. Гавриш, П. С. Дагель, О. В. Дубовик,

Є. М. Жевлаков, О. С. Колбасов, З. Г. Корчева, С. М. Кравченко, У. Я. Крастиньш, Б. М. Леонтьєв, Н. О. Лопашенко, Ю. І. Ляпунов, В. К. Матвійчук, В. Л. Мунтян, П. С. Матишевський, В. О. Навроцький, В. В. Петров, П. Ф. Повелиця, Б. Г. Розовський, Н. І. Тітова, Ю. С. Шемшученко, Н. Г. Шимбарєва, М. В. Шульга, А. М. Шульга та інші фахівці з кримінального, екологічного права та кримінології.

Охорона земельних ресурсів в Україні здійснюється у різний спосіб. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про охорону земель» охорона земель – це система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [1]. Таким чином, охорона земель здійснюється за допомогою певних заходів, серед яких перше місце посідають правові.

Проблеми правової охорони земель пов'язані з юридичною відповідальністю за земельні правопорушення.

Вони почали привертати увагу юристів-науковців та набували загального характеру лише у другій половині ХХ ст. Необхідність посилення правової охорони земель в сучасних умовах зумовлена об'єктивними факторами, по відношенню в першу чергу до земель сільськогосподарського призначення. По-перше, мова йде про скорочення площі сільськогосподарських угідь у розрахунку на одного громадянина України. Так в середині 60-х років цей показник становив понад один гектар, зараз – лише 0,8 га. При цьому, слід зауважити, що скорочення площі відбувається, насамперед в результаті забруднення земель хімічними речовинами, сміттям, виробничими відходами та стічними водами та ін. У 1986 році внаслідок катастрофічної аварії на ЧАЕС виникла нагальна проблема скорочення земель, придатних для проживання та виробництва в результаті їх радіоактивного забруднення. По-друге, значну шкоду землі завдають природні процеси, насамперед водна та вітрова ерозія. В середньому в Україні щорічно змивається і вивувається з кожного гектара близько 15 тон верхнього родючого шару ґрунту. По-третє, інтенсифікація як сільськогосподарського так й іншого виробництва, необґрунтоване та некваліфіковане застосування в сільському господарстві засобів хімізації, меліорації та механізації призводить до погіршення стану ґрунтів, землі, їх якості [2, с. 21].

Земля виступає головним засобом виробництва в сільському господарстві та просторовим базисом розміщення та розвитку всіх галузей виробництва. Наукове обґрунтоване, раціональне використання всіх земель, їх охорона є однією з основних завдань держави. Згідно зі ст. 14 Конституції України, земля віднесена до основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави. Одним з таких засобів виступає охорона земельних ресурсів засобами кримінально-правового впливу.

Основний Закон, зважаючи на виключно важливе значення землі у всіх сферах життєдіяльності суспільства, відокремлює землю від інших об'єктів нерухомості. Значений елемент довілля є «цементуючою» ланкою в екосистемі. У зв'язку з цим Основний Закон запроваджує принцип особливої її охорони, спрямований на збереження родючості землі, підвищення її продуктивності, використання земельних ресурсів у відповідності з їх природним призначенням, недопущення забруднення землі шкідливими для здоров'я людини, тваринного і рослинного світу речовинами тощо. Правову охорону земель складає система правових, організаційних, економічних та інших заходів. Одним з таких засобів прийняти вважати застосування юридичної відповідальності за вчинення земельних правопорушень.

Земельні відносини регулюються різними за своїм характером правовими приписами. Одним з основних нормативних актів, що регулює земельні відносини виступає Земельний кодекс України [3]. Розділом ІХ цього акту регламентується порядок настання відповідальності за земельні правопорушення. Земельними правопорушеннями треба визнавати суспільно шкідливі або суспільно небезпечні винні (умисні або необережні) діяння (дії чи бездіяльність), що вчиняються відповідним суб'єктом та порушують норми чинного законодавства, що регулюють та охороняють земельні правовідносини.

Встановлення вірного визначення конкретного суспільно небезпечного діяння необхідне задля: по-перше, з'ясування того, що певне діяння є злочином і, по-друге, відмежування злочину від іншого правопорушення, а також одного злочину від суміжного правопорушення. У законі про кримінальну відповідальність закріплене загальне визначення поняття злочину, яке прийняте для будь-якого злочину [4, с. 243; 5, с. 73-77; 6, с. 10]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України, злочином є передбачене Особливою частиною чинного КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене

суб'єктом злочину. Відповідно, обов'язковими ознаками будь-якого злочину (у т. ч. й земельного) є: суспільна небезпечність – матеріальна ознака злочинного діяння; винність; протиправність – формальна ознака злочину; караність [7, с. 73-77]. Такої позиції дотримується більшість теоретиків кримінального права [8, с. 60-61; 9, с. 46].

Існують й інші точки зору щодо виділення ознак злочину, наприклад, М. І. Хавронюк в якості самостійних ознак злочину, окрім наведених чотирьох, виділяє ще діяння та суб'єкт, який вчинює злочин [10, с. 49]. У свою чергу П. Л. Фріс обмежує ознаки злочину до діяння, суспільної небезпечності, протиправності та вини, відкинувши такі ознаки, як караність та суб'єкт злочину [11, с. 43-44]. Проаналізувавши думки авторів можна запропонувати в якості ознак злочину виділити такі елементи: 1) суспільну небезпечність діяння; 2) винність; 3) протиправність; 4) суб'єкт злочину. Свідомо окремо не виділяється така ознака злочину, як караність. Пояснюється це наступним. Протиправність означає закріплення (опис) діяння в Особливій частині чинного КК України в якості злочину. Структура кримінально-правової норми Особливої частини складається з двох елементів: диспозиція та санкція [12, с. 79]. Відповідно, диспозиція і санкція – невід'ємні частини конкретної норми Особливої частини КК України, тому в якості окремої ознаки виділяти «караність» вбачається недоцільним. Дана ознака ускладнює розуміння поняття злочину. Достатньою є ознака «протиправність» суспільно небезпечного діяння як така, що охоплює і передбаченість діяння в якості злочину, його караність – санкцією статті Особливої частини КК України.

Таким чином, можна стверджувати, що земельними злочинами треба визнавати суспільно небезпечні винні (умисні) діяння (дія або бездіяльність), передбачені відповідними статтями Особливої частини КК України, що вчинюються суб'єктом злочину та посягають на відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів [13, с. 212]. Відповідно до такого визначення, земельні злочини мають специфічні ознаки. По-перше, суспільна небезпечність, яка вказує на важливість охоронюваного блага, суспільних відносин тощо, та на характер негативних наслідків для особи, суспільства, довілля, держави. По-друге, винність – означає, що всі земельні злочини вчиняються виключно умисно. По-третє, протиправність – закріплення суспільно небезпечного діяння земельної спрямованості у нормі Особливої частини чинного КК України. По-четверте, земельні злочини можуть бути вчинені лише відповідним суб'єктом – загальним чи, залежно від особливостей об'єктивної сторони, – спеціальним. При цьому, вік відповідальності в усіх випадках – 16 років. По-п'яте, земельні злочини характеризуються особливим об'єктом кримінально-правової охорони, який є доволі різноманітним, зокрема, це відносини земельної власності, відносини у сфері екологічної безпеки, відносини у сфері здійснення сільськогосподарської діяльності.

За своїми негативними наслідками земельні правопорушення умовно поділяють на: а) малозначні та б) суспільно небезпечні [14, с. 65]. Окремо треба говорити про кримінальний проступок. Він має понижений ступінь суспільної небезпеки, за який може бути призначене покарання, не пов'язане з обмеженням чи позбавленням волі і яке не тягне за собою судимість [15, с. 177].

Малозначні земельні правопорушення караються нормами адміністративного права, а суспільно небезпечні – кримінальним. Так, одні й ті ж самі земельні правопорушення залежно від часу, етапу розвитку суспільства можуть становити більшу чи меншу суспільну небезпеку або зовсім її втрачати. Тому, залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки конкретні земельні правопорушення законодавець відносить до адміністративних проступків або злочинів. Земельні правопорушення, за які

не встановлена ні адміністративна, ні кримінальна відповідальність не характеризуються як суспільно небезпечні чи суспільно шкідливі. За такі діяння може наступати цивільно-правова або дисциплінарна відповідальність. Головним критерієм розмежування кримінально караного діяння від адміністративного правопорушення є характер та ступінь суспільної небезпеки діяння та цінність об'єкта кримінально-правового захисту.

Вивчення практики свідчить, що земельні правопорушення можуть вчинюватися як пересічними громадянами, так і посадовими особами спеціальних органів, що здійснюють функції щодо розпорядження землею на підвідомчій території з видачі правоустановчих документів на землю, відповідальними за здійснення державного контролю за охороною та раціональним використанням земель, а також керівниками підприємств, наприклад, у разі забруднення земель відходами виробництва та ін., у т. ч. суб'єктами цих правопорушень є особи, що виконують суто технічні функції, зокрема, трактористи, агрономи, рядові працівники тощо.

Аналіз положень Земельного кодексу України дозволяє виділити такі види земельних правопорушень (ст. 211 Земельного кодексу України): а) укладення угод з порушенням земельного законодавства; б) самовільне зайняття земельних ділянок; в) псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами; г) розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель; ґ) невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням; д) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням; е) знищення межових знаків; є) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок; ж) не проведення рекультивациі порушених земель; з) знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень; и) невиконання умов знімання, збереження і нанесення родючого шару ґрунту; і) відхилення від затверджених в установленому порядку проектів землеустрою; використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва без затверджених у випадках, визначених законом, проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь; і) ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них; й) порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельних ділянок; к) порушення строку видачі державного акта на право власності на земельну ділянку. Законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства [3].

Найбільш суворими видами юридичної відповідальності є адміністративна та кримінальна. Адміністративна відповідальність характеризується тим, що їй підлягають особи, які скоїли суспільно шкідливе, протиправне діяння, а кримінальна відповідальність тим, що їй підлягають особи, винні у скоєнні суспільно небезпечного і теж протиправного діяння. Чинне адміністративне законодавство передбачає настання відповідальності за такі земельні правопорушення як:

- псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель (ст. 52 КУпАП);
- порушення правил використання земель (ст. 53 КУпАП);
- самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53-1 КУпАП);
- перекручення або приховування даних державного земельного кадастру (ст. 53-2 КУпАП);

- зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу (ст. 53-3 КУпАП);
- незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 53-4 КУпАП);
- порушення строку погодження (відмови у погодженні) документації із землеустрою (ст. 53-5 КУпАП);
- порушення законодавства про Державний земельний кадастр (ст. 53-5 КУпАП);
- порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або неприведення їх у стан, придатний для використання за призначенням (ст. 54 КУпАП);
- порушення правил землеустрою (ст. 55 КУпАП);
- знищення межових знаків (ст. 56 КУпАП);
- незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63 КУпАП) [16].

Слід звернути увагу, що норми земельного та адміністративного законодавства дещо дублюються. І це не є випадковим. Адже в земельному законодавстві містяться положення, які носять відсылний характер. Вони, насамперед, адресуються до спеціального законодавства, в даному випадку адміністративного, оскільки земельний закон не може регулювати відносини, пов'язані з відповідальністю за суспільно шкідливі чи небезпечні діяння. У зв'язку з цим, в науці виказуються пропозиції щодо уніфікації всіх наявних на сьогоднішній день земельних правопорушень, які тягнуть за собою накладення заходів адміністративного характеру, зосередивши їх в одному правовому документі [2, с. 22].

Кримінальна ж відповідальність передбачається чинним законодавством лише за окремі види земельних правопорушень: самовільне зайняття земельної ділянки (ч.ч. 1, 2 ст. 197-1 КК України); забруднення або псування земель (ст. 239 КК України); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України); незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України); безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України) [17]. Дані кримінально-правові норми, в принципі, «вписуються» у загальну правову систему і, фактично, забезпечують певною мірою охорону земельних відносин і форм власності на землю та виконують попереджувальну (превентивну) функцію. Це, насамперед, пов'язано із конституційним закріпленням права власності на землю та рівності всіх форм власності на неї (ст. 14 Конституції України), а також права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50 Конституції України) [18].

При цьому, слід зазначити, що розміщення кримінально-правових норм викликає обґрунтовану критику. Якщо зважати на характеристику об'єкта означених злочинів, то частина їх, розміщена у Розділі VIII «Злочини проти довкілля», мають інший основний безпосередній об'єкт. Наприклад, при вчиненні незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України) або незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України), насамперед, порушується право земельної власності, а вже потім увесь комплекс екологічних чинників існування земельних ресурсів – ґрунтового покриву (поверхневого шару) земель або земель водного фонду. Таким чином, означені склади, як вбачається, повинні міститися у Розділі VI «Злочини проти власності».

Щодо посягань на земельні ресурси у контексті екологічних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки, то треба наголосити на наступному. До Розділу VIII «Злочини проти довкілля» фактично відноситься лише один склад – забруднення або псування земель (ст. 239 КК України). Саме забруднення або псування земель заподіює, насамперед, екологічну шкоду як самим земельним ресурсам, так й іншим елементам єдиної взаємопов'язаної екосистеми. Через забруднення земельних ресурсів змен-

шується народжуваність населення та збільшується його смертність та захворюваність.

Окремо треба сказати про безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України). Даний злочин розміщений законодавцем у Розділі VIII «Злочини проти довкілля». Таке «місцезнаходження» означеної норми підтверджується проведеними науковими дослідженнями [19, с. 9]. Але використання діалектичного, догматичного (формально-логічного) методів, а також системно-структурного аналізу дозволяє зробити висновок про те, що основним безпосереднім об'єктом виступають відносини у сфері сільськогосподарської діяльності, що є визначальним при віднесенні цієї норми до Розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності».

Підсумовуючи вищевикладене, слід наголосити на існуючій проблемі класифікації злочинів проти земельних ресурсів – земельних злочинів. При наявності одного спільного предмету цих злочинів – земельних ресурсів існує декілька різних безпосередніх об'єктів, що не дозволяє сконцентрувати усі земельні злочини в одному розділі Особливої частини чинного КК України. Тому доцільним вбачається не об'єднання таких злочинів в одному розділі, а, навпаки, їх перенесення у відповідності до основного безпосереднього об'єкта: ст.ст. 239-1 та 239-2 КК України до Розділу VI «Злочини проти власності»; ст. 254 КК України до Розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності». Лише ст. 239 КК України залишити у Розділі VIII «Злочини проти довкілля».

ЛІТЕРАТУРА

1. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/962-15/card2#Card>.
2. Берлач А. І. Проблеми юридичної відповідальності за нераціональне використання землі в сільському господарстві України / А. І. Берлач // Землепорядний Вісник. – 1998. – Вип. 4. – С. 21–22.
3. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
4. Готтфредсон М. Загальна теорія злочину / М. Готтфредсон. – Харків : Видавництво «Акта», 2000. – 324 с.
5. The decriminalization. La decriminalization. Bellagio 7-12 mai 1973. Centro Nazionale di Prevenzione e difeso sociale. – Milano, 1975. – С. 73–77.
6. Тихий В. П. Злочин, його види та стадії : Науково-практичний коментар / В. П. Тихий, М. І. Панов. – К. : Видавничий дім «Промені», 2007. – 40 с.
7. Баулін Ю. В. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгин та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2010. – 456 с.
8. Бабенко А. М. Кримінальне право України. (Загальна частина) : підручник / А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Гришук та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.
9. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : Учебник / отв. ред. заслуженный деятель науки и техники Украины, доктор юридических наук, профессор Е. Л. Стрельцов. – Харьков : ООО «Одиссей», 2007. – 720 с.
10. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / за ред. Александрова Ю. В., Антипова В. І., Володько М. В. та ін. ; відп. ред. Кондратьєв Я. Ю. ; Наук. ред. Клименко В. А. та Мельник М. І. – К. : Правові джерела, 2002. – 432 с.
11. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / П. Л. Фріс. – К. : «Центр навчальної літератури», 2004. – 362 с.
12. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная части / Л. С. Белогриц-Котляревский. – К., 1903. – 618 с.
13. Шульга А. М. Теоретичне визначення поняття злочинів у сфері земельних правовідносин (земельних злочинів) та їх ознаки / А. М. Шульга // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології ХНУВС 12 травня 2012 року / МВС України, ХНУВС, Кримінологічна асоціація України. – Т. 1. – Харків : Золота миля, 2012. – С. 210–213.
14. Хом'яченко С. Поняття і види земельних правопорушень / С. Хом'яченко // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 8. – С. 65.
15. Мирошниченко Н. А. Пропозиції щодо вдосконалення Кримінального кодексу України / Н. А. Мирошниченко // Вісник південного регіонального центру НАПрН України. – 2015. – № 5. – С. 176–180.
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 року № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
17. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page8>
18. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
19. Цвіркун Н. Ю. Кримінальна відповідальність за безгосподарське використання земель : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Н. Ю. Цвіркун. – Харків, 2012. – 20 с.